

УДК (477)340.1“1110/1370”

Н.О. ПРОЦЮК, Харківський національний університет внутрішніх справ

ЗАРОДЖЕННЯ І РОЗВИТОК НАУКИ В КИЇВСЬКІЙ РУСІ (ІХ – ПЕРША ПОЛОВИНА XIV СТ.)

Ключові слова: наука, освіта, Київська Русь

Уявлення про становлення і розвиток науки, як одного з соціальних інститутів, нерідко ототожнюють із становленням і розвитком освіти та культури в цілому. Як відзначають В.А. Греченко та І.В. Чорний, наука є такою сферою людської діяльності, функції якої – розроблення і систематизація знань про дійсність. Вона включає як діяльність з отримання нового знання, так і її результат – силу знань, які складають наукову картину світу. Наука є витвором людини і складовою культури, вона може існувати лише в культурному суспільстві [1, с.14].

Наука відіграє і продовжує відігравати величезну роль у життєдіяльності людини. Вона впливає на працю, побут, спосіб життя як усього суспільства, так і окремої людини. Проблеми, що розв’язуються наукою мають міжнародний, глобальний характер. Розвиток науки – це запорука розвитку людської цивілізації, збереження не тільки природних ресурсів, навколишнього середовища, а й загальнолюдських цінностей.

Дослідженню становлення і розвитку науки, як одного із соціальних інститутів, на теренах сучасної української держави присвячено багато праць як з історії (В.А. Греченко, В.К. Губарев, С.В. Кульчинський, М.В. Лазарович, І.В. Чорний та інші), так і з культурології (С.Д. Абрамович, М.С. Тілло, М.Ю. Чикарькова та інші). Разом із тим, цікавість до цієї проблеми не вщухає, оскільки з розвитком сучасної науки виникає потреба і у дослідженні її історичних коренів. З огляду на це, завданням цієї статті є: по-перше, дослідити процес зародження науки, як одного із соці-

льних інститутів, на сучасній території України, по-друге, дослідити становлення і розвиток науки за часів існування Київської Русі.

Зародки наукової свідомості виникають, очевидно, ще в кам’яному віці. Первісна людина не могла не цікавитись зв’язком речей у навколишньому світі та властивостями цих речей. З раннього дитинства вона мала засвоїти, що вогонь, вода, гроза, звірі несуть у собі смертельну небезпеку; що існують корисні – поживні та лікувальні рослини; що ті чи інші місцевості бувають придатні для життя або приховують у собі загрозу. Наш пращур намагався зрозуміти ритми природи, полегшити своє життя винаходом примітивних механізмів; він мандрував по землі, зустрічаючись з дивними й незрозумілими звичаями інших народів; спостерігав моря, гори та незвичайних тварин. Його цікавила загадка смерті, і він прагнув лікувати хвороби, аби уникнути смерті. Отже, волею-неволею формувалася нова функція лівої півкулі мозку – здатність до логічного мислення.

Про первісну науку ми напевно нічого не знаємо. Лише життя сучасних відсталих племен дає потрібний узагальнений матеріал. Існує думка, що зародком науки виступила магія. Первісний чаклун спирався на відчуття, по-перше, подібності тих чи інших речей: скажімо, дрібне тупотіння ніг у танку нагадує дощ, таким чином виникає магічний танок викликання дощу. По-друге, у магічних операціях одна речовина перетворювалася на іншу; наприклад сире на варене або руда на метал. Знахарі, що вивчали якості рослин і мінералів, не лише впливали на психіку, викликаючи, скажімо, через застосування тієї чи іншої речовини стан сп’яніння чи галюцинації, а й реально лікували людей. Досвід пізнання був довгим та сповненим суперечностей. У процесі відсіювання марновірства й закріплення знань про якості матеріальних речей повільно формувалося дійсне знання про природу [2, с.134–135].

Перші згадки про становлення і розвиток науки на сучасних теренах Української держави датуються VIII-VII ст. до н. е., з часом

виникнення на північних берегах Чорного та Азовського морів античних (стародавніх) грецьких міст-держав. Найвідомішими грецькими містами-державами того часу були: Ольвія (нині с. Парутіне в гирлі Південного Бугу), Херсонес (околиці сучасного Севастополя), Пантикапей (місце сучасної Керчі), Тіра (на місці нинішнього Білгорода-Дністровського), Феодосія (Крим), Керкінітида (на місці сучасної Євпаторії) та інші [3, с.40–41].

Античні міста відзначалися значним розвитком освіти, медицини та культури. Мешканці приділяли значну увагу навчанню дітей: учні вивчали читання, лічбу, письмо, риторику (красномовство). Розвивалися такі науки, як історія і філософія. Особливе значення приділялося медицині. Про це свідчать численні археологічні знахідки (хірургічні ножі, пінцети, голки та ін.). В Ольвії навіть існувала аптека. Мешканці Керкінітиди широко використовували цілющі властивості кримських грязей. Історик Пліній Старший так описував один з берегів Сакського озера: «...на Таврійському півострові... є земля, за допомогою якої лікуються різні хвороби» [4, с.45–46].

Грецька колонізація Надчорномор'я тривала тисячу років. За цей час на півдні України утворилася унікальна етнокультурна і економічна зона, в якій античний світ тісно співжився із світом «варварським». Здобутки античної цивілізації поступово поширювалися серед навколишніх племен, прискоривши темп їх історичного розвитку [5, с.44].

Наступний період розвитку української науки пов'язаний з утворенням та становленням східнослов'янської держави – Київської Русі, історія якої сягає IX – першої половини XIV ст. Наприкінці IX ст. відбувається процес об'єднання східнослов'янських племен навколо Києва, і за іменем столиці державу називають Київською Руссю.

Вважається, що розвиток освіти і науки у Київській Русі набув широкого значення за часів правління князів Володимира Великого (978–1015 рр.) та Ярослава Мудрого (1019–1054 рр.). Володимир значно розширив межі держави та здійснив реформування місцевого управління, у результаті чого вся повнота ви-

конавчої, законодавчої, судової та військової влади зосередилася у руках великого князя.

Активний розвиток освіти і науки почався після хрещення Русі–України у 988 р. Першу школу в Києві заснував князь Володимир. Діти бояр і вельмож там вчилися читати, писати, співати церковних пісень, оволодівали грецькою мовою. З цієї школи виходили освічені священики, писарі, перекладачі з грецької та інших мов на церковнослов'янську.

Навчання письму велося не тільки в Києві при Десятинній церкві, а й у тих містах, куди Володимир посилав свої синів для управління землями – Чернігові, Володимирі, Полоцьку та інші. Навчання грамоті розпочиналося з вивчення азбуки. Учні писали на покритій воском дощечці з допомогою писал – металевих або кістяних стрижнів з загостреним кінцем і лопаткою у верхній частині. Гострим кінцем писали букви і слова, а лопатками згладжували написане. Великі тексти писали на березовій корі [5, с. 66].

Особливого піднесення освіта і наука набули при Ярославові Мудрому. Він збирав у чужих державах книги з різних питань пізнання світу і формував величезну на той час бібліотеку. До шкіл на науку Ярослав залучав здібних дітей не лише князів та духовенства, а й простих міщан [6, с. 85]. За часів Ярослава в Київській Русі були засновані перші монастирі – св. Юрія, св. Ірини і Києво-Печерський монастир, які стали значними церковними і культурно-освітніми центрами [3, с.61]. Вважається, що саме Києво-Печерський монастир став центром розвитку наукового життя за часів існування Київської Русі.

Важливе значення мало заснування 1068 р. онукою Ярослава Мудрого Анною Всеволодівною школи для дівчаток при київському Андріївському монастирі, аналогів якої не мала тоді Європа. Княжа керувала нею упродовж 26 років. У цій школі дочки знатних киян навчалися письма, читання, шиття та вишивання, співів, правил шляхетної поведінки [7, с.72].

Основним джерелом наукових знань русичів було буденне життя: господарська діяльність на землі, ремесло будівництво, торгівля тощо. Виробнича діяльність збагатила руси-

чів знаннями про властивості різних речовин і матеріалів. Адже знання хімічних властивостей та особливостей будівельних матеріалів застосовували у виготовленні скла, мозаїк, різнокольорових емалей, черні, фрескових розписів храмів тощо. При зведенні будівель застосовувались і математичні знання. Значного розвитку на Русі досягли географічні знання. Так, у «Повісті минулих літ» місце проживання східнослов'янських племен літописець Нестор пов'язував із річками Дунаєм, Дніпром, Моравою, Прип'яттю, Двіною, Десною, Сулою та ін. Він досить докладно описав шлях «з варягів у греки», що пролягав уздовж Дніпра, Ловаті, Ільменського озера, річки Волхова і далі – морем Варязьким. У літописі названо багато тогочасних і давніх країн, що також свідчить про досить гарну обізнаність русичів у царині географії [8, с.78].

Разом з тим, слід відзначити, що наука у Київській Русі розвивалася під впливом Візантії, а це, з одного боку, відкривало доступ до наукових творів мужів грецького та римського світів, а з іншого – пригнічувало розвиток власної наукової думки. З перекладених книг черпали наукові знання про природу («Шестиднев» Василя Великого та «Фізіолог»), географію («Топографія» Козьми Індикоплова, александрійського купця VI ст.), філософію (короткі уривки з творів Платона, Аристотеля). Були в Україні і свої філософи: митрополит Клим Смолятич та волинський князь Володимир Васильович. Знання в галузі математики зводилися до простих чотирьох дій над числами, дробів та нарахування відсотків [6, с.85–90].

Відомості про медицину також були обмежені практичними потребами. Першими лікарями були ворожбити й знахарі, усякі відуди, обавники, потворники, кудесники – чоловіки й жінки. Їхні лікувальні заходи часто обмежувалися всякими закляттями і замовляннями.

Лікарська вмільість піднялася згодом, коли Україна нав'язала тісніші зв'язки з Візантією. Учений лічець, лічитель або врач, займає місце знахаря. Першими лікарями були чужинці. За князя Всеволода (1077–1093) в Києві сла-

вився якийсь лікар вірменин: «хитрий був на лікування такий, якого перед ним не було; як тільки побачив слабого, пізнавав і приповідав йому смерть, день і годину; і ніколи не змінилося його слово, і такого не лікував». Другий чужинець, Петро Сурянин, із Сурожа (Судак) у Криму, мабуть грек, був лікарем чернігівського князя Святоші. У 1105 р. переїхав до Києва й тут «лікував много». Вони обидва скінчили життя ченцями у Печерському монастирі. В цьому ж монастирі серед перших медиків українського походження другої половини XI ст. згадуються в літописах Дем'ян Пресвітер й Агапіт Лікар, який умів робити хірургічні операції [9, с.51–52].

Вище за інші науки тоді в Україні-Русі стояла історіографія у вигляді українського літописання. Перший відомий нині літопис, датований 1039 р., написаний за часів Ярослава. Чернець Печорського монастиря Никон Великий (близько 1069-1073), ігумен Видубецького монастиря Сильвестер, волинський княжий літописець Василь записували історичні події, факти. Окрім відомих усьому світові літописів Нестора ще й твори митрополита Іларіона, «Житіє Феодосія Печерського», «Повчання» Володимира Мономаха своїм дітям, «Ходіння» Данила Паломника в Єрусалим та інші. Одним з найвидатніших літературно-наукових творів є «Повість временних літ», яку впорядкував у 1112 р. літописець Нестор, «Київський літопис» та «Галицько-Волинський літопис». Так було покладено початок української історіографії [10, с.51].

Наступний період розвитку української освіти і науки охоплює середину XIV - першу половину XVII ст.. У XIV ст. історичні події розвивалися у край несприятливо для Русі – України: вона була ослаблена золотоординським ігом; припинилася галицько-волинська князівська династія; посилювалися агресивні сусіди, насамперед Польща, Угорщина, Литва. У результаті з середини XIV ст. українські землі підпадають під владу кількох країн

Так, протягом XIV ст. половина території Київської держави – спочатку Берестейщина, Пінщина, далі Волинь, Чернігово-Сіверщина, а з 1362 р. Київ, потім Поділля – перейшла

під владу молодій Литовській державі. У 1349 році Польщею була захоплена Галичина. Упродовж 1370–1387 рр. Галичиною володіла вже Угорщина, а у 1387 р., за часів правління короля Ягайла, Галичина та Холмщина були остаточно приєднані до Польської держави. Молдавське князівство захопило Буковину, а Угорщина – Закарпаття.

Отже, наука бере початок у стародавньому світі і в ході історичного розвитку перетворюється у найважливіший соціальний інститут, який впливає на всі сфери життєдіяльності суспільства і на культуру в цілому.

Досліджуючи становлення і розвиток науки в Україні, як одного із соціальних інститутів, приходимо до висновку, що розвиток наукової думки в Україні тісно пов'язаний з її культурою, а також рівнем освіти, як невід'ємної складової процесу наукового пізнання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Греченко В. А. Історія світової та української культури: довідник для школярів та студентів / В. А. Греченко, І. В. Чорний. – К. : Літера ЛТД, 2009. – 416 с.
2. Абрамович С. Д. Культурологія : навч. посіб. / Абрамович С. Д., Тілло М. С., Чікарькова М. Ю. – К. : Кондор, 2007. – 351 с.
3. Губарев В. К. Історія України: Універсальний ілюстрований довідник / В. К. Губарев – Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2007. – 576 с.
4. Новий довідник: Історія України / [Крупчан С., Крупчан Т., Скопненко О., Іванюк О.]. – К. : ТОВ «Казка», 2006. – 736 с.
5. Історія України / [Баран В., Грицак Я., Зайцев О., Зайцев Ю. та ін.] ; керівник авт. кол. Зайцев Ю. – Вид. 2-ге, зі змін. – Львів : Світ, 1998. – 488 с.
6. Лазарович М. В. Історія України : [навчальний посібник] / М. В. Лазарович. – К. : Знання, 2008. – 683 с.
7. Петровський В. В. Історія України: Неупереджений погляд: Факти. Міфи. Коментарі / Петровський В. В., Радченко Л. О., Семененко В. І. – Вид. 2-ге, випр. та доп. – Х. : ВД «Школа», 2008. – 608 с.
8. Історія України: Довідник для абітурієнтів та школярів загальноосвітніх навчальних закладів / [Кульчинський С. В., Мицик Ю. А., Власов В. С.]. – К. : Літера ЛТД, 2007. – 528 с.
9. Історія української культури / за заг. ред. І. Крип'якевича. – 3-тє вид. стереотип. – К. : Либідь, 2000. – 656 с.
10. Історія України : навч. посіб. / [Лановик Б. Д., Матейко Р. В., Матисякевич З. М.] ; за ред. Б. Д. Лановика. – 3-тє вид., випр. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2000. – 574 с.

Процюк Н. О. Зародження і розвиток науки в Київській Русі (IX – перша половина XIV ст.) / Н. О. Процюк // Форум права. – 2011. – № 4. – С. 607–610 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-4/11pnovkr.pdf>

Досліджено зародження науки, як одного із соціальних інститутів, на сучасній території України. Висвітлено становлення і розвиток науки за часів існування держави – Київської Русі (IX – перша половина XIV ст.)

Процюк Н.О. Зарождение и развитие науки в Киевской Руси (IX – первая половина XIV ст.)

Исследовано зарождение науки, как одного из социальных институтов, на современной территории Украины. Отражено становление и развитие науки во времена существования государства – Киевской Руси (IX – первая половина XIV ст.)

Protcjuk N.O. Origin and an Advancement of Science in Kiev Russia (IX – the Maiden Half XIV)

Science origin, as one of social institutes, in the modern terrain of Ukraine is researched. Becoming and an advancement of science from state existence – the Kiev Russia (IX – the maiden half XIV) is mirrored